„BLOGA“ KALBA IR SOCIOLINGVISTINĖ KOMPETENCIJA

GIEDRIUS TAMASEVICIUS

ISSN 1392-0588
2010. 54

ĮVADINĖS PASTABOS

Viešąją kalbos vartoseną prižiūrinčių institucijų dėmesys nuo sovietinių laikų tebėra prikaustytas prie televizijos ir radijo laidų vedėjų kalbos. Vertinant jų kalbėjimo kokybę paprastai susitelkiama vien į taisyklingumą, nepripažįstant jokių kitų, komunikaciniu aspektu pagrįstų, žiniasklaidos kalbos variantų (plg. Vaicekauskienė, Švežaitė 2009: 241). Kultūros filosofų nuomone, tokį siaurą požiūrį į kalbą suformavo sovietinis režimas, daugelyje kultūrinio gyvenimo sričių manipuliavęs lietuvybe: kalbos standartas įgijo sakralaus iliuzinio lietuviškumo statusą, o bet kokie normų ir taisyklių pažeidimai buvo laikomi netgi lietuviškos tapatybės išdavyste. Režimas rėmė ir kūrė tokį požiūrį, nes įspraudus kalbą į taisyklių ir normų rėmus, buvo varžomas ir bet koks kūrybiškumas (plg. Putinaitė 2004: 160). Totalitarinių režimų žlugimas Rytų Europoje lėmė, kad po 1989-ųjų televizija ir radijas tapo atviri skirtingų socialinių grupių atstovams, neapmokytiems kalbėti „teisinga“ kalba. Monologinį, paruoštą kalbėjimą pakeitė dialogas ir spontaniškumas (plg. Hedin 2005: 128). Vakarų šalyse taisyklingos kalbos reikalavimai televizijos kalbai buvo absoliutinami tol, kol ji buvo laikoma socialine, kultūros, tautos prusinimo ir telkimo institucija. Praradusi ypatingąjį statusą visuomenėje televizija tiek Vakarų, tiek Rytų Europoje iš esmės pasikeitė. Paklusdama komercinio pasaulio dėsniams, ji ėmė kovoti dėl reitingų, linksminti vartotoją ne tik pramoginio žanro laidomis, bet ir kalba, artima „paprastų“ žmonių kalbai (plg. Fairclough 1992: 204, Schrøder, Philips 1999: 67, Marcinkevičienė 2008: 61). Tačiau normintojų požiūris nesikeičia – bet kuri kalbos atmaina, neatitinkanti idealiojo standarto, yra „bloga“. Taip vertinant kalbos kontrolės tarnyboms netgi siekiama priskirti galią nuspręsti, kas „dėl kokių fizinių kalbos padargų trūkumų ar žargoniškos kalbos negali eiti į eterį“ (Pupkis 2006b). Tačiau sociolingvistikos teorija teigia, kad kalbos variantai, kaip ir kalbėtojai, nevertinti kaip „geresni“ ar „prastesni“ (Vaicekauskienė,

Švežaitė 2009: 236). Kur kas svarbesnė yra komunikacinė, sociolingvistinė kalbėtojo kompetencija. Vienas iš esminių jos bruožų – gebėjimas vartoti ir interpretuoti kalbos formas pagal bendravimo situaciją, t. y. atsižvelgti tiek į pokalbio aplinkybes, tiek į pašnekovą (plg. Marcinkevičienė 1994: 53, Cesevičiūtė, Minkutė-Henrickson 2001: 61, Holmes 2008: 434). Įvairiose pokalbių laidose toks gyvumas, gebėjimas žaisti kalba, pereiti nuo formalaus prie neformalaus stiliaus, prabilti kasdiene natūralia kalba yra esminiai reikalavimai laidos vedėjams ir (dideliam normintojų pasipiktinimui) kur kas svarbesni nei preciziškas taisyklių ir normų laikymasis (plg. Hedin 2005: 60).

PIKTYBINIO KALBOS NORMŲ PAŽEIDĖJO ATVEJIS

Šiame straipsnyje pristatomas vieno žurnalisto viešosios kalbos tyrimas. Pasirinktasis informantas yra viena iš ryškiausių Lietuvos viešosios erdvės asmenybių – 38 metų žurnalistas ir televizijos laidų vedėjas (toliau tekste konfidencialumo sumetimais informantas vadinamas žurnalistu N). N turi aukštąjį žurnalisto išsilavinimą, jis yra vienas labiausiai patyrusių jaunosios kartos televizijos laidų vedėjų (pirmoji N laida pasirodė prieš 16 metų ir buvo skirta jaunimo auditorijai). Intelektualesnis jaunimas iki šiol išlieka tikslinė N vedamų laidų auditorija. Kalbininkai, tikrinantys ir registruojantys televizijos laidų vedėjų kalbos kultūros klaidas, teigia, kad jis – vienas iš prasčiausiai bendrinę kalbą mokančių televizijos žmonių. Jam priekaištaujama dėl netaisyklingos tarties, kirčiavimo klaidų, kalbos „parazitų“, slaviškų elementų „prikergimo“, žargono ir t. t. Visas N kalbėjimas įvardijamas kaip nenatūralios (sic!) kalbos srautas (plg. Pupkis 2006a). Pradėti šį tyrimą paskatino **prielaida**, kad **žurnalistas N**, normintojų peikiamas už prastą, netaisyklingą kalbą, iš tiesų **išsiskiria gera sociolingvistine kompetencija, nes dėl savo patirties ir gebėjimo pasitelkti įvairias kalbines priemones jis puikiai prisitaiko prie skirtingų pašnekovų, moka pereiti nuo neformalesnės kalbos prie formalesnės.** Tikrinant šią prielaidą bus tiriama N kalba skirtingo žanro laidose, kuriose jo vaidmuo ir pašnekovai labai skiriasi. Kintantis formaliojo ir neformaliojo kalbos stiliaus bruožų santykis, atitinkantis komunikacines aplinkybes, turėtų rodyti sociolingvistinę N kompetenciją.

TYRIMO METODAS

LAIDŲ ATRANKA PAGAL ŽANRUS

Daugelis komunikacijos žiniasklaidos tyrėjų išskiria tris pagrindinius šiuolaikinės televizijos pokalbių laidų žanrus: interviu, pokalbių šou ir debatus. Visų trijų tipų laidos gali būti tiek pramoginio, tiek kultūrinio arba politinio turinio. **Interviu** laidose

pokalbis vyksta tarp dviejų pašnekovų. Temos gali būti labai įvairios. **Pokalbių šou** aktyviai dalyvauja ir žiūrovai, susirinkę į televizijos studiją. Greta laidos vedėjo svarbų vaidmenį atlieka studijos svečias, dažniausiai asmeniškai susijęs su pagrindine laidos tema. **Debatų laidose** politikai ir ekspertai aptaria aktualias visuomenei temas (plg. Hedin 2005: 64). Šioms laidoms įprasti tokie pagrindiniai dalyvių vaidmenys ir tikėtinas kalbėjimo stilius:

laidos vedėjas – vadovauja pokalbiui. Jo kalbai būdingesnis formalusis stilius;

laidos svečias – asmuo, pakviestas pasidalyti asmenine patirtimi aptariamąja tema. Jam būdingas emocionalus, neformalesnis kalbėjimas;

ekspertas – profesionalas, gerai išmanantis temos esmę, objektyviai vertinantis faktus. Paprastai ekspertų kalboje daugiau formaliojo stiliaus bruožų (plg. Hedin, 2005: 68).

Šiam tyrimui pasirinktos penkios vienodos trukmės (pokalbis kiekvienoje laidoje trunka apie valandą) visų minėtų žanrų laidos. Siekiant apčiuopti galimus kalbėjimo pokyčius tyrimui buvo parinktos trys **pramoginės** humoro ir muzikos laidos (toliau – PR1, PR2 ir PR3; čia ir toliau vietoj laidų pavadinimų vartojami koduoti sutrumpinimai), kuriose žurnalistas N kaip laidos vedėjas kalbina kaskart vis kitą Lietuvoje žinomą žmogų (interviu). Laidos PR1, PR2 ir PR3 buvo transliuotos geriausiu laiku (kada tikimasi didžiausio žiūrovų skaičiaus) per vieną Lietuvos komercinių televizijų. Tikslinė šių pramoginių laidų auditorija – jaunimas ir laidos vedėjo kartos žiūrovai. Taip pat geriausiu laiku ir per tą pačią televiziją transliuota ir **pokalbių šou** laida (toliau – PK). Nors šioje laidoje pretenduojama aptarti rimtas šalies gyvenimo aktualijas, tačiau iš esmės ji yra daugiau pramoginio pobūdžio. Tokioms laidoms dar yra taikomas „žodžio arba konflikto spektaklio“ apibūdinimas (plg. Pečiulis, 2007: 203). N šioje laidoje pakviestas dalyvauti kaip įžymybė. Tam tikra prasme jam čia tenka ir

1 lentelė. Laidų pobudis, N vaidmuo, pašnekovai, tematika ir tikėtinas stilius

Laidos žanras	N vaidmuo	Transliuotojas	Pagrindinis pašnekovas, jo amžius	Laidos (pokalbio) tematika	Stilius
Interviu (PR1, PR2, PR3)	Laidos vedėjas	Komercinė televizija	Aktorius, humoristas, televizijos laidų vedėjas (52)	Žvejyba, darbas televizijoje, humoras, pašnekovo asmenybė	Neformalus
	Laidos vedėjas	Komercinė televizija	Mados kūrėjas (42)	Madų pasaulis, pašnekovo asmenybė	Neformalus
	Laidos vedėjas	Komercinė televizija	Autoritetingas žurnalistas ir rašytojas (78)	Pašnekovo asmenybė	Daugiau neformalus
Pokalbių šou (PK)	Įžymus svečias	Komercinė televizija	Laidos vedėja (45)	Visuomeninio gyvenimo aktualijos (maisto kokybė)	Daugiau neformalus
Debatai (DB)	Ekspertas	Komercinis naujienų radijas	Laidos vedėjas (32)	Pramoginis žiniasklaidos pobūdis	Daugiau formalus

konflikto kurstytojo vaidmuo. Į šį tyrimą įtraukta ir viena **debatų** žanro radijo laida (DB), skirta žiniasklaidos aktualijoms, o N joje dalyvauja kaip ekspertas. DB laida transliuojama pirmoje darbo dienos pusėje, priešpiet, kai radijo eterio laikas skirtas rimtų analitinių laidų auditorijai. Visos penkios tyrimui atrinktos laidos buvo transliuotos 2010 m. sausio–balandžio mėnesiais.

NEFORMALUSIS KALBOS STILIUS IR JO BRUOŽAI

Lietuvių kalbos stilistikos tradicija skiria penkis pagrindinius funkcinius kalbos stilius: mokslinį, administracinį, publicistinį, buitinį ir meninį (Župerka 1983: 99). Šiam tyrimui aktualesnis būtų Ritos Miliūnaitės siūlomas laisvojo ir oficialiojo stiliaus skyrimas pagal vartosenos sritis:

> **Oficialioji vartosena** „būdinga administravimo, dalykiniams, tarnybiniams santykiams (...). Tokia kalba kalbėtojo labiau kontroliuojama, raiškos priemonės renkamasi sąmoningiau ir atidžiau, kad būtų prisiderinta prie visuotinai pripažįstamų, švietimo sistemos įdiegtų prestižinių kalbos normų, kurios yra siejamos su raštingumu (plačiąja prasme)“ (Miliūnaitė 2009: 40).

> **Laisvoji vartosena** „yra neoficialus, nesuvaržytas, nesaistomas formalių taisyklių kalbinės raiškos būdas, kai į pačią kalbą kreipiama mažiau dėmesio“ (Miliūnaitė 2009: 40).

Tačiau šiame straipsnyje laikomasi sociolingvistikos teorijoje įprasto formaliojo ir neformaliojo stilių skyrimo. Formalusis stilius gali būti pasitelkiamas ir privačiame pokalbyje, siekiant parodyti tam tikrą atstumą pašnekovo atžvilgiu. O neformaliojo stiliaus bruožų gali pasigirsti ir gana oficialioje aplinkoje – iš Seimo tribūnos ar televizijos debatų laidoje. Anglų sociolingvistas Peteris Trudgillis pažymi, kad taikydamiesi prie pokalbio aplinkybių kalbėtojai imasi įvairių formaliojo ir neformaliojo stiliaus priemonių: dažniausiai leksikos, bet taip pat ir gramatinių ar fonologinių elementų (Trudgill 1999). Šiame straipsnyje, apibrėžiant kalbines lietuvių kalbos priemones neformalumui reikšti, išskiriami šnekamajai kalbai būdingi leksikos, morfologijos, kirčiavimo ir pragmatikos elementai. Su kasdieniniu privačiu bendravimu ir **neformaliuoju stiliumi** yra siejamas sąmoningiausiai kalbėtojų pasirenkamas ir labiausiai pastebimas leksikos lygmuo (plg. Trudgill 1999). Tai žargonas, keiksmažodžiai (plg. Jakaitienė 2009: 197), deminutyvai (plg. Savickienė 2006: 261). Su kalbos natūralumu siejamos šnekamojoje kalboje kur kas dažniau pasitaikančios veiksmažodžių, daiktavardžių ir įvardžių redukuotos formos (Dabašinskienė 2008: 110). Neformaliajam stiliui priskirtini ir šnekamajai kalbai būdingi kirčiavimo polinkiai, normintojų įvardijami kaip gryno žargono pavyzdžiai – tai kirčio atitraukimas iš daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko, daugiskaitos galininko ir vienaskaitos vardininko galūnės *-a* į priešpaskutinį *a* ir *e* (atviruosius)

balsius turintį skiemenį (Pupkis 2006b) (pavyzdžiui, vns. įn. *su nelegalu*, dgs. gal. *nelegalus,* vns. vard. ***sòfa,*** vns. įn. *su* ***sòfa***). Būtent šis polinkis yra nurodomas kaip viena būdingiausių tiek televizijos žurnalistų, tiek apskritai kalbos vartotojų klaidų (Baniulienė, Kavaliauskas 2008: 85)[1]. Pragmatinio lygmens bruožas yra kreipinio forma. Įprastas neformaliojo stiliaus būdas kreiptis į pašnekovą yra vienaskaitos antrasis asmuo. Į pašnekovą taip kreiptis įprasta daugiau pramoginėse laidose, kuriose taikoma kontaktinė mandagumo strategija (plg. Girčienė 2009: 218). Neformaliojo stiliaus bruožai būtų žymėti rimtojo žanro laidose (debatuose, informacinėse laidose, interviu su oficialiais asmenimis). Formaliajam stiliui priskiriamos tos formos, kurios yra žymėtos privačiame, neoficialiame diskurse. Formalusis stilius būdingesnis rašytinei formai (akademiniam tekstui, verslo korespondencijai, teisės dokumentams). Jam būdingi gramatiškai taisyklingi sakiniai, knyginė, abstraktesnė leksika, ilgosios morfologinės formos, taisyklingas kirčiavimas. Rimtojo žanro laidose įprasta laikytis distancinės mandagumo strategijos ir kreiptis į pašnekovus daugiskaitine forma (plg. Girčienė 2009: 218).

2 lentelė. Tirtieji neformaliojo ir formaliojo stiliaus bruožai

Neformaliojo stiliaus bruožai	Formaliojo stiliaus bruožai
Leksika: žargonas, keiksmažodžiai, deminutyvai, vaizdingi frazeologizmai	Leksika: knyginio, mokslinio stiliaus žodžiai
Morfologinės ypatybės: kai kurių daiktavardžių, veiksmažodžių ir įvardžių formų redukavimas, kai kurių įvardžių formų ilginimas	Morfologinės ypatybės: ilgosios daiktavardžių, veiksmažodžių ir įvardžių formos
Kirčiavimo polinkiai: kirčio nenukėlimas į galūnę	Kirčiavimo polinkiai: kirčio nukėlimas į galūnę
Pragmatikos lygmuo: vienaskaitinė kreipinio forma	Pragmatikos lygmuo: daugiskaitinė kreipinio forma

NEFORMALIOJO IR FORMALIOJO STILIAUS BRUOŽAI SKIRTINGŲ ŽANRŲ LAIDOSE

PRAMOGINĖS LAIDOS PR1, PR2, PR3

Į tyrimą įtraukti trys to paties laidų ciklo interviu su skirtingais pašnekovais. Visose trijose laidose N yra vedėjas. Kadangi laidos pramoginės, N jose vartoja daug neformaliojo stiliaus elementų, tačiau skirtingi pašnekovai lemia skirtingą N kalbos formalumo lygį. **Laidoje PR1** žurnalistas N kalbina savo kolegą ir gerą pažįstamą – aktorių ir laidų vedėją S (52), taip pat ne kartą kalbininkų peiktą už žargoninės ir necenzūrinės leksikos vartojimą televizijos laidose. Per visą pokalbį pašnekovai kreipiasi vienas į

[1] Vienas ryškiausių formaliojo ir neformaliojo stiliaus skirtumų būtų ir tarties taisyklingumas. Tačiau tam reikėtų išsamesnių tyrimų, todėl šiame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama apčiuopiamesniems leksikos, morfologijos, kirčiavimo ir pragmatikos dalykams.

kitą vienaskaitos antruoju asmeniu. Nuo pat pradžios kuriamas familiaraus, privataus dviejų draugų pokalbio įspūdis. Familiarumo ir neformalumo atspindžių gausu abiejų pašnekovų kalboje. Pavyzdžiui, pokalbiui pakrypus apie žvejybą, abu pašnekovai vartoja meškeriotojų žargono leksiką (*kliovas*, *živcas*, *užsimesti*). Pokalbio viduryje anekdotą kaip tostą pašnekovui ėmęs pasakoti N iš esmės pereina prie jaunimo žargono (*žiauriai*, *chebra*, *akurat*, *blemba*), pavartoja daug šnekamajai kalbai būdingų žodelių (*nu*, *ai, tenai, tenais*). Neformaliojo stiliaus gyvumą liudija ir vaizdingi posakiai: *krūva alkanų vilkų*, *šimto metų zuikis*, *visą diplomatiją įjungė*, *sąžinė užvirė*).

Panašus žurnalisto N santykis su pašnekovu M (42) yra ir **laidoje PR2**. Pokalbis sukasi apie mados pasaulį ir mados kūrėjo M santykį su juo. Paties M kalboje vyrauja neformalusis stilius (itin daug žargoninės leksikos, šnekamajai kalbai būdingų kirčio nenukėlimo klaidų). N taikosi prie pašnekovo kalbos ir pats vartoja daug ryškių neformaliojo stiliaus bruožų: žargoninės leksikos (*primesti* „pasvarstyti, paskaičiuoti“, *piguva* „pigu“, *bajeris* „pokštas“, *pasikėlęs* „pasipūtęs“, *ledas* „puikus dalykas“), vaizdingų posakių (*kaip pirštu į sofą*). Bendraujama gana familiariai, pašnekovai kreipiasi vienas į kitą vardu ir vienaskaitos antruoju asmeniu. Tik kartą šmaikštaudamas N kreipiasi į M daugiskaitine mandagumo forma, taip pat vieną kartą N pavartoja ir šnekamajam stiliui žymėtos neutralios leksikos (*automobilis* vietoj *mašina*). Formaliojo stiliaus morfologines formas N pasitelkia kaip laidos vedėjas kreipdamasis į žiūrovus.

Laidoje PR3 žurnalisto N pašnekovas yra vyresnės kartos žurnalistas, rašytojas, televizijos laidų vedėjas ir eruditas A (78). Kalbama apie turtingą A gyvenimo patirtį, naudingą ir dar negirdėtą televizijos žiūrovams. N santykis su pašnekovu yra itin pagarbus, nors ir išlaikomas laidos žanrui būdingas tam tikras familiarumas (vartodami pagarbųjį *jūs*, abu pašnekovai kreipiasi į vienas kitą vardu). Šioje laidoje N nepavartoja nė vieno keiksmažodžio ir nė vieno žargoninės leksikos žodžio. Siekdamas išlaikyti pagarbų atstumą garbaus laidos svečio atžvilgiu, N net kelis kartus pradėtą sakyti ar jau pasakytą neformaliojo stiliaus žodį čia pat pakeičia formalesniu bendrinės kalbos variantu. Pvz.:

> Aš visiškai neseniai, **an to užsi**... užtaikiau...

Spontaniškai norėjęs vartoti žargoninę konstrukciją *užsirauti ant ko nors* „netikėtai sutikti“, nepabaigęs žodžio N pakeičia ją kur kas neutralesniu žodžiu *užtaikiau*. Iš neformaliojo stiliaus bruožų šioje laidoje N daugiausia vartoja redukuotas morfologines formas. Kaip ir laidoje P2, ilgosios morfologinės žodžių formos nuskamba, kai N kreipiasi į žiūrovus (formaliojo stiliaus bruožai išskirti kursyvu):

> O dabar į studiją noriu pakvies*ti* žmogų, kuris Lietuvo*je* užsitarnavęs absoliučiai ypatingą vardą. Galim bū*ti* įtarūs ir netikė*ti* niekuo, bet juo netikė*ti* neįmanoma.

Nors visose trijose pramoginėse laidose N kalbina visuomenei gerai pažįstamus

žmones ir visais atvejais siekia interviu metu atskleisti pašnekovo asmenybę, o kartu suteikti ir pramogą žiūrovui, bet N kalbėjimas laidose P1 ir P2 akivaizdžiai skiriasi nuo laidos P3. Čia labiausiai išryškėja leksikos vartojimo (žargono, keiksmažodžių) skirtumai:

3 lentelė. Žargoninės leksikos ir keiksmažodžių pavartojimų skaičius laidose PR1, PR2 ir PR3

	PR1	PR2	PR3
Neformaliojo stiliaus leksika	27	17	0
Morfologiniai neformaliojo stiliaus bruožai	30	32	45
Morfologiniai formaliojo stiliaus bruožai	22	31	34

Visose trijose laidose tiek morfologinio, tiek kirčiavimo lygmens neformaliojo stiliaus bruožų N kalboje aptikta daugiau nei formaliojo. Apibendrinant galima teigti, kad, kaip ir buvo tikėtasi, pramoginėse N vedamose laidose N kalboje daugiau vyrauja neformaliojo stiliaus bruožai, o skirtumus (ypač vartojant žargoninę leksiką) lemia skirtingas N santykis su pašnekovais.

POKALBIŲ ŠOU LAIDA (PK)

Šios laidos vedėja Z neturi žurnalistinio išsilavinimo, tačiau panašaus pobūdžio laidas televizijoje veda jau beveik dešimtmetį. Tyrimui pasirinktos laidos tema – konservantai ir ekologinis maistas. Žurnalistas N į šią laidą pakviestas kaip įžymybė. Iš pradžių jis pasidalija savo asmeniniu požiūriu (kuris skiriasi nuo laidos vedėjos) į laidoje aptariamas problemas, kalba laisvai, juokaudamas. N santykis su laidos vedėja yra gana familiarus – jis į ją kreipiasi vardu ir sako jai *tu*. Nors kartą, emocijos pagautas ir nesutikdamas su Z, pereina prie *jūs* (neformaliojo stiliaus elementai paryškinti, formaliojo – pažymėti kursyvu):

N: Bet atsiprašau, ta didžioji pramonė nugalėjo badą, **po velniais,** gerai? Taip, mes...

Z: Sako, kad mitas.

N: *Atleiskite*, didžioji pramonė davė žmonė**m** pavalgy*ti*, ir mes dabar gyvena**m,** ko gero, geriausius laikus negu kada nors gyvenime mūsų protėviai gyveno.

Įdomu, kad laidos vedėja Z pati vartoja gana daug neformaliojo stiliaus elementų (tiek leksikos, tiek kirčiavimo), tačiau N neprisitaiko prie jos tiek, kiek prie pašnekovų savose pramoginėse laidose. Nestandartinę leksiką N pavartoja tik kelis kartus, emocingai gindamas savo nuomonę, siekdamas būti išgirstas. Ryškiausias N pavartotas per laidą kelis kartus neformaliojo stiliaus elementas – keiksmažodis *po velniais*, kuris, palyginti su laidoje PR1 pavartotais keiksmais *blemba* ir *padla*, yra ganėtinai neutralus. Kaip ir tikėtasi, N kalbos stilius šioje laidoje yra ne toks neformalus kaip pramoginėse laidose. Leksikos lygmeniu (palyginti su laidomis PR1 ir PR2) kur kas

rečiau vartojama žargoninė leksika (tik du žodžiai), o nuo visų trijų pramoginių laidų N kalba skiriasi dažnesniais morfologiniais formaliojo stiliaus bruožais (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Morfologiniai neformaliojo ir formaliojo stiliaus bruožai visų tirtų žanrų laidose (pavartojimų skaičius)

	PR1, PR 2, PR 3 (vidurkis)	PK	DB
Redukuotos morfologinės formos	33	18	23
Neredukuotos morfologinės formos	29	23	45

DEBATŲ LAIDA (DB)

Šios radijo debatų laidos tema – žiniasklaidos santykis su pramogų kultūra. Į ją N pakviestas kaip profesionalas ir ekspertas. Pagrindinis N pašnekovas – jaunesnės kartos žinomas žurnalistas B, kurio atžvilgiu N laikosi atstumo. Tiesiogiai kreipiasi į jį tik vieną kartą ir taip, kad tas atstumas pasidaro dar ryškesnis. Laidos vedėjas į N visos laidos metu kreipiasi vardu ir vienaskaitos antruoju asmeniu, bet N vartoja *jūs*, matyt, stiprindamas savo kaip eksperto statusą ir laikydamasis atstumo jaunesniojo kolegos atžvilgiu:

B: Žiniasklaida čia yra prisidėjusi, tavo nuomone, prie tos kartelės pakėlimo?

N: Aš manau, aš manau, kad taip. Aš, sakysim... Gerai, labai gerai, kad *užvedėt* mane ant tako.

Nors laidoje dalyvauja dar du pašnekovai, karštesnių diskusijų nekyla. Dominuoja monologiniai pasisakymai. Žemiau pateikiama viena žurnalistui N šioje laidoje būdingo kalbėjimo atkarpa (kursyvu paryškinti formaliojo stiliaus elementai):

Aš manau, kad žiniasklaida pragyveno labai didelį aukso amžių, kai buvo linkusi visus moralizuo*ti* ir moky*ti*, kai žiniasklaida iš tikrųjų turėjo labai didelį pasitikėjimą visuomen*ėje*. Praktiškai buvo *persona* virš visko. Galėdavo visus auklė*ti*, galėdavo parody*ti* blogybes, galėdavo pasaky*ti*, kuria krypti*mi* ei*ti* ir taip toliau. Manau, kad žiniasklaida sukūrė tokį mitą, kad iš žmonių reikia reikalau*ti* daugiau, negu kad jie iš viso gali.

Lyginant kalbą visų trijų žanrų laidose kaip tik DB žurnalistas N pavartoja daugiausia neredukuotų morfologinių formų, daugiau formaliajam stiliui artimų žodžių (*persona*, *pozicionavimas*, *traškučiai*). Kaip PR3 ir PK laidose, neformaliojo stiliaus leksika čia nėra tokia ryški. Pabrėždamas savo kaip eksperto, profesionalaus žurnalisto, o ne pramogų pasaulio veikėjo statusą N vartoja kur kas daugiau formaliojo stiliaus bruožų: neredukuotų morfologinių formų pavartota **net du kartus daugiau** nei redukuotų (žr. 4 lentelę), taisyklingai kirčiuota dažniau nei kitose laidose (vns. vard.

grimasą, vns. vard. *kultūrą*, vns. įn. *begemotų*). Galima teigti, kad šitaip N daugiau taikosi prie oficialesnio vaidmens ir prie tikslinės debatų laidos auditorijos – išsilavinusių klausytojų, intelektualų.

IŠVADOS

Iš kalbos stiliaus įvairių žanrų laidose analizės matyti, kad žurnalistas N puikiai jaučia skirtingų žanrų laidų reikalavimus kalbai, geba prisitaikyti prie pašnekovų ir taikliai parinkti skirtingų formalumo lygių kalbos (ypač leksikos) elementus. Santykis žurnalisto N kalboje tarp neformaliojo ir formaliojo stiliaus elementų akivaizdžiai kinta. Pramoginėse laidose, pokalbiuose su gerai pažįstamais, panašaus amžiaus pašnekovais N palaiko savo kaip pramogų pasaulio ir jaunimo kultūros veikėjo įvaizdį – jo kalboje daug ryškių neformaliojo stiliaus bruožų (ypač žargoninės leksikos). Toje pačioje laidoje bendraudamas su eruditu, autoritetingu, vyresnio amžiaus žmogumi, žurnalistas N išlaiko pusiausvyrą tarp pagarbaus santykio su pašnekovu (nebelieka žargoninės leksikos, keiksmažodžių) ir neformaliojo pramoginės humoro laidos žanro (vyrauja morfologiniai neformaliojo stiliaus bruožai). Esminis N kalbos skirtumas tarp pramoginių laidų ir kitų žanrų laidų (pokalbių šou ir debatų) – dažniau vartojamos neredukuotos morfologinės formos, būdingos formaliajam stiliui. Tai ypač pastebima debatų laidoje, kurioje jų yra net du kartus daugiau nei redukuotųjų. Taigi, turint omenyje kalbos normintojų teiginius, kad žurnalisto N kalboje grubiai pažeidžiamos idealiosios bendrinės kalbos normos ir dėl to jo kalba įvardijama kaip „bloga“, straipsnyje išdėstyti atlikto tyrimo rezultatai rodo ką kita – patyrinėjus N kalbą skirtingų žanrų laidose, konstatuojama, kad žurnalistas N puikiai geba derinti kalbą tiek atsižvelgdamas į laidos žanrą, tiek į savo vaidmenį, tiek į pašnekovą, o tai yra geros sociolingvistinės kompetencijos ženklas.

Giedrius Tamaševičius

BAD LANGUAGE AND SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE

Summary

In the traditional view of language normativism, each variety of language that does not correspond to the ideal standard is viewed as “bad”, particularly in the case of media language. However, a sociolinguistic approach to language stresses the point that neither language varieties nor speakers should be judged as better or worse. The main question that we should be concerned with is the communicative and sociolinguistic competence of the speaker. The article offers a discussion of a case study dealing with the language used by a well known Lithuanian TV journalist who, for his digression from standard norms, is highly criticised as a bad speaker. In contrast to this view, the article shows that in fact the journalist’s ability to move from one register to another on the formal-

informal scale while communicating with his interlocutors on different TV and radio programmes is reflected in the language he uses; moreover, this skill is seen as one of the main indicators of his sociolinguistic competence. The analysis demonstrates how the journalist adapts his speech in accordance with the needs of the audience and the interlocutors depending on the genre of the programme.

LITERATŪRA

Baniulienė M., Kavaliauskas V. 2008. Būdingiausios žurnalistų kirčiavimo klaidos. *Žmogus ir žodis* 1 (10), p. 84–93.

Cesevičiūtė I., Minkutė-Henrickson R. 2001. Kalbinės komunikacinės kompetencijos sampratos problema užsienio kalbos mokymo(-si) aukštojoje mokykloje požiūriu. *Socialiniai mokslai* 4 (30), p. 5–64.

Dabašinskienė I. 2008. Trumpinimas ir dažnumo poveikis šnekamojoje kalboje. *Darbai ir dienos* 50, 109–118.

Fairclough N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Girčienė J. 2009. Daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi formų konkurencija viešojoje sakytinėje vartosenoje. *Kalbos kultūra* 82, p. 214–233.

Hedin T. 2005. *Changing Identities. Language Variation on Czech Television*. Stockholm: Sockholm University.

Holmes J. 2008. *An Introduction to Sociolinguistics*. Harlow: Pearson Education.

Jakaitienė E. 2009. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Marcinkevičienė R. 1994. Gyvosios kalbos etnografija. In *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius, Gimtoji kalba, p. 47–54.

Marcinkevičienė R. 2008. *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.

Miliunaitė R. 2009. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pečiulis Ž. 2007. *Iki ir po televizijos*. Vilnius: Versus aureus.

Pupkis A. 2006a. Ką parodė Kalbos švaros dienos (1). Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt/lit/naujienos/naujiena.807.html>.

Pupkis A. 2006b. Ką parodė Kalbos švaros dienos (3). Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt/lit/naujienos/naujiena.810.html>.

Putinaitė N. 2004. *Siaurės Atėnų tremtiniai*. Vilnius: Aidai.

Savickienė I. 2006. Komunikacinė pragmatika ir kalbėjimo situacijos tikslas: deminutyvų vartojimo atvejis. *Kalbos kultūra* 79, p. 256–263.

Schrøder K., Philips L. 1999. Mediatised Politics: Political Discourses and the Media in *Contemporary Danish Democracy*. Prieiga per internetą: <www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/37_schroder.pdf>

Trudgill P. 1999. Standard English: what it isn't. Prieiga per internetą: <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/SEtrudgill.htm>.

Vaicekauskienė L., Svežaitė V. 2009. Kalbos taisymai ir kalbinis pasitikėjimas: sociolingvistiniai nuostatų tyrimai. *Kalbos kultūra* 82, p. 235–252.

Župerka K. 1983. *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslas.